

Początki górnictwa węgla kamiennego w Katowicach i problem płytkich wyrobisk górniczych

Streszczenie: W artykule opisano początki górnictwa węgla kamiennego w obrębie współczesnych granic miasta Katowice. Początki górnictwa są datowane na koniec pierwszej połowy XVII wieku, kiedy eksploatowano pokłady zalegające blisko powierzchni. Następnie eksploatacja górnicza rozwijała się obejmując granice całego miasta, w tym także śródmieście. Od końca XIX wieku następuje stopniowa likwidacja kopalń w części północnej miasta. Znaczne ograniczenie wydobycia następuje po 1989r. w ramach prowadzonego w Polsce procesu restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego. Na podstawie przeprowadzonych analiz głębokości eksploatacji wykazano, że na powierzchni około 23,7 km² znajdują się zroby poeksploatacyjne do głębokości 100 m, które mogą stanowić zagrożenie dla zagospodarowania powierzchni. Ponadto w obrębie miasta jest około 400 szybów i wyrobisk poziomych, w tym 37 o głębokości większej niż 40 m, których skuteczność likwidacji należy kontrolować.

Beginnings of hard coal mining in Katowice and the problem of shallow mine workings

Abstract: In the paper the beginnings of hard coal mining within present boundaries of Katowice were described. The beginnings of mining exploitation have been dated at the end of XVII century when the layers deposited near the surface were exploited. Then the mining activities developed covering the boundaries of whole city, including also the city centre. The gradual liquidation of mines in the northern part of the city has been taking place since the end of XIX century. Significant limitation in production after 1989 in Poland was the part of the restructuring process of hard coal mining. On the basis of conducted analyses of the depth of mining exploitations, it was shown that on the surface of approximately 23,7 km² there are abandoned mine workings that may pose a threat to the development of the surface. It was shown that within the city there are about 400 shafts, as well as 37 shafts with a depth greater than 40 m, which should be monitored in the aspect of the effectiveness of their liquidation.

1. Wprowadzenie

W artykule opisano zakres podziemnej eksploatacji górniczej węgla kamiennego prowadzonej pod Katowicami miastem, które po 1918r. zostało siedzibą województwa śląskiego. Prawa miejskie Katowice uzyskały dopiero w 1865 r., wcześniej życie i rozwój gospodarczy miasta skupiało się w trzech osadach Bogucicach, Załężu i Dębie. Obecne granice miasta zostały ustalone w 1997 roku (rys. 1) i obejmują 22 dzielnice.

Udokumentowane początki kopalnictwa węgla kamiennego sięgają pierwszej połowy XVII wieku, a na szerszą skalę – XVIII wieku. Jego rozwój nastąpił w XIX wieku, a szczytowe wydobycie osiągnięto w 1979r. W okresie największego wydobycia, w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, eksploatację prowadzono prawie pod całym miastem, także i pod śródmieściem.

Likwidacja kopalń w obrębie współczesnych granic miasta rozpoczęła się już w 1897r. (sic!), kiedy zatrzymano pierwszą kopalnię „Waterloo” (rys. 2). Kopalnie w północnej części Katowic eksploatowały pokłady węgla kamiennego głównie w warstwach orzeskich, rudzkich i siodłowych które zalegały blisko powierzchni i miały dużą miąższość.

Zasadniczy, drugi etap likwidacji kopalń pod miastem rozpoczął się w 1999r., kiedy zakończyła eksploatację kopalnia „Katowice-Kleofas” - ruch II (dawniej kopalnia „Katowice”). W 2004r. zakończył eksploatację ruch I (dawniej kopalnia „Kleofas”). Wcześniej, w sąsiedztwie Katowic, w 1972r. zlikwidowano kopalnię „Prezydent”, która eksploatowała głównie pod Chorzowem (między innymi pod terenami dzisiejszego Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku) oraz pod zachodnią częścią Katowic (dzisiejsze Osiedle Tysiąclecia - Górne).

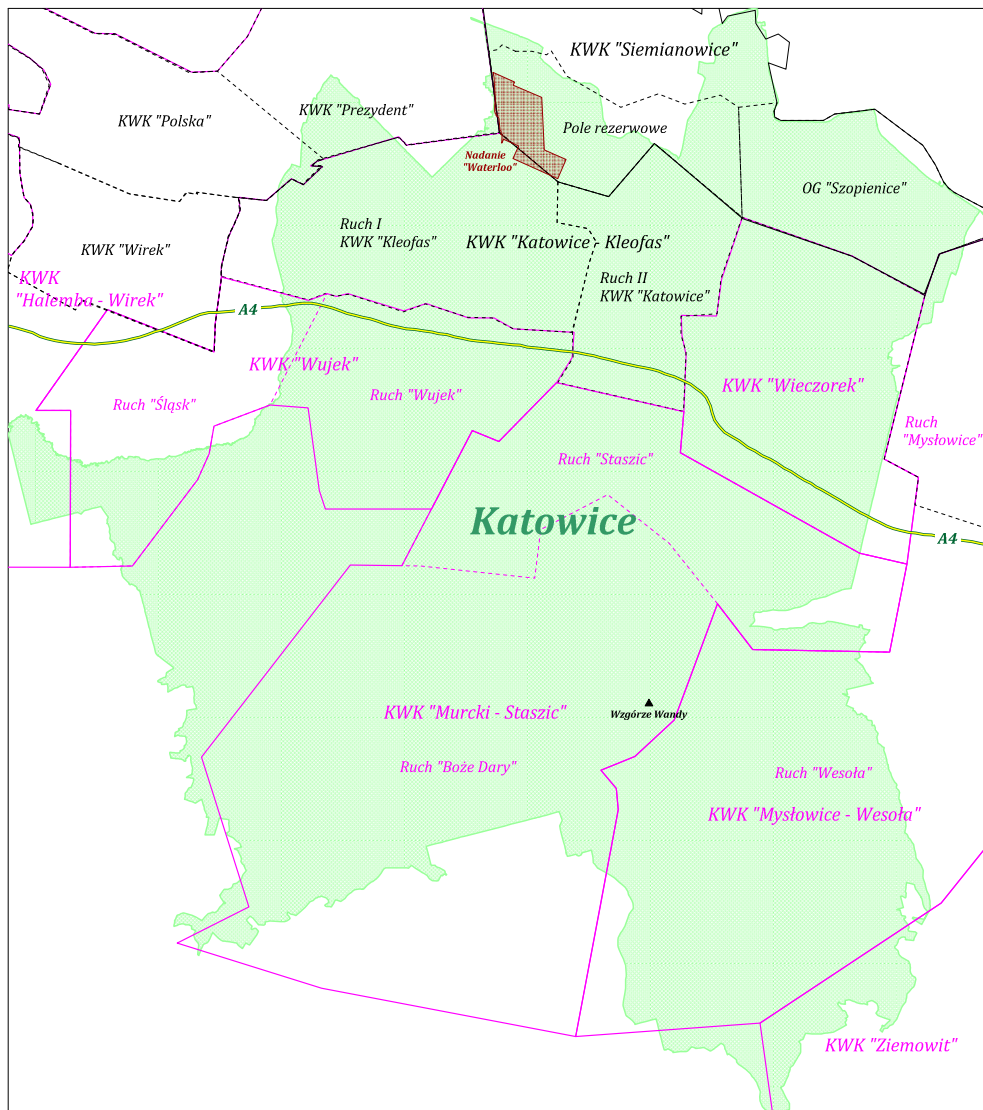

Rys. 1. Granice Katowic z podziałem na dzielnice

Obecnie, w 2011r. eksploatację górnictwą prowadzą w części wschodniej i południowej głównie cztery kopalnie: „Wieczorek”, Murcki-Staszic”, „Wujek” i częściowo kopalnia „Mysłowice-Wesoła”, rys. 2.

Skutkiem eksploatacji górnictwowej są przeobrażenia powierzchni, przez co ograniczenia dla jej zagospodarowania. Po zakończeniu eksploatacji i po likwidacji tych kopalń również na części zlikwidowanych obszarów górnictwowych (tzw. terenach pogórnictwowych) mogą nadal występować zagrożenia dla powierzchni spowodowane deformacjami, głównie zapadliska, wpływ gazów kopalnianych (metan, dwutlenek węgla) i zawodnieniami.

Celem artykułu jest przedstawienie udokumentowanych na mapach górnictwowych płytkiej eksploatacji górnictwowej na głębokości do 80-100 m w granicach miasta Katowice, a także liczby szybów i innych wyrobisk górnictwowych mających kontakt z powierzchnią, które powinny być zlikwidowane. Ponadto zasygnalizowanie problemu lokalizacji zlikwidowanych szybów po zakończonej eksploatacji, na przykładzie bardzo dawno zlikwidowanej kopalni „Waterloo”.

Rys. 2. Mapa obszarów górniczych kopalń eksploatujących w 2011 r. oraz obszarów górniczych zlikwidowanych kopalń z wyróżnieniem lokalizacji kopalni „Waterloo”, na tle powierzchni miasta. Kolorem czarnym zaznaczono granice obszarów zlikwidowanych kopalń, a karminem czynnych kopalń

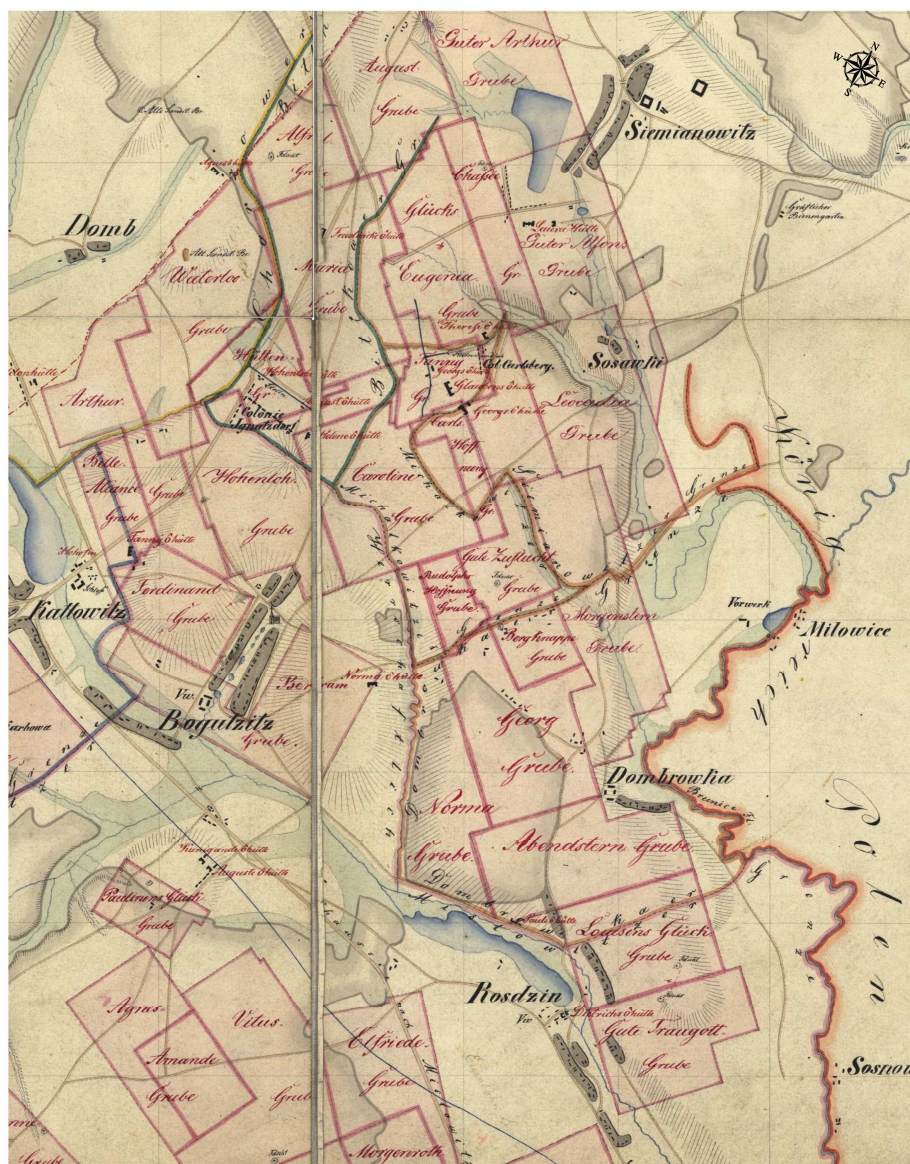
Wnioski wynikające z artykułu mogą być przydatne do dalszych badań, między innymi do opracowania metodyki oceny zagrożeń ze strony wyrobisk górniczych mających połączenie z powierzchnią, usytuowanych na terenach zlikwidowanych podziemnych zakładów górniczych.

2. Początki górnictwa węgla kamiennego

Początki eksploatacji górniczej w obrębie granic miasta Katowice, miały miejsce zarówno w części północnej i południowej. Udokumentowane pierwsze kopalnictwo węgla kamiennego metodą odkrywkową miało miejsce na terenach południowego Załęża pod koniec pierwszej połowy XVII wieku (około 1640r.) na terenach, które później nazywano Załęską Hałdą i Katowicką Hałdą. Opublikował to w 1936r. L. Musioł (Musioł 1936). Nie wiadomo dlaczego ale publikacja ta nie zainteresowała szerszego ogółu. Dopiero w 1997r. R.W. Borowy wspominał o tym po raz drugi (Borowy 1997). Eksploatacja w południowym Załężu odbywała się głównie na północnych stokach Załęskiego Lasu, gdzie eksploatowano pokład 350, nazywany wówczas „Charlotte”.

Na południu Katowic początki kopalnictwa są odnotowane w 1657r. (zapis w księgach książy pszczyńskich), dzisiaj dzielnica Murcki. Natomiast dopiero w 1768r. zaczęto budowę szybu, a od 1769r. eksploatację pokładu 318 („Emanuel”) metodą podziemną przez kopalnię

„Emanuelssegen” („Błogosławieństwo Emanuela”). Obecnie jest to obszar górniczy kopalni „Murcki – Staszic”, wschodnia część ruchu „Boże Dary”, wcześniej kopalnia „Murcki”, północna część wzgórza Wandy, rys.1 i 2.

Rys. 3. Nadania górnicze w północnej części Katowic, podkład z 1843r.,
źródło Archiwum Państwowe w Katowicach

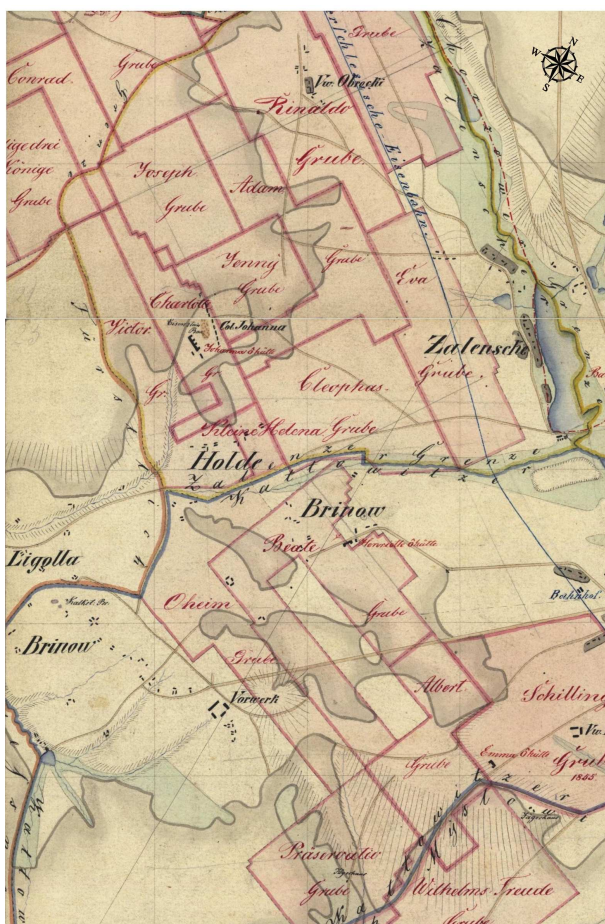
W części północnej miasta, w dzielnicy Wełnowiec, z końcem 1787r. zostaje nadana kopalnia „Caroline” (rys. 3), która eksploatowała pokład 501 (Fanny), 504 (Glück) i 510 (Karolina). Kolejnymi nadaniami w tym rejonie były „Hohenlohe” (1805r.), „August” i „Maria” (1822r.), „Alfred” (1823r.), „Hütten” (1842r.). Potem następowała ich konsolidacja, tworząc kopalnię „Hohenlohe”, następnie „Hohenlohe – Fanny”. Kopalnie koncernu „Hohenlohe” znajdowały się na wychodniach siodła (stąd pochodzi nazwa pokładów siodłowych). Kopalnię „Hohenlohe - Fanny” zamknięto po wyczerpaniu złoża 1 III 1933r.

Kopalnia „Waterloo” w Wełnowcu została założona w 1838r. i eksploatowała do 1897r., rys 2 i 3. Część południową nadania „Waterloo” włączono do powstałej w 1906r. kopalni „Eminencja” (od 1953r. „Gottwald”), którą następnie włączono do kopalni „Kleofas”. Na południe od nadania „Hohenlohe”, znajdowała się kopalnia „Ferdinand” założona w 1823r. Na jej bazie zasobowej, powiększonej o kolejne nadania, powstała później kopalnia „Katowice”.

W części północno-wschodniej Katowic, w Dąbrówce Małej, a zwłaszcza Rożdzeniu (obszar pomiędzy Dąbrówką, a Szopienicami), który w pierwszej połowie XVIII wieku przekształcił się w osadę przemysłową, pokłady siódłowe zalegały także blisko powierzchni, co sprzyjało powstaniu kilku kopalń: „Lousienenglück” (1838), „Guter Traugott” (1838), Elfriede (1839) i „Georg” (1844). W drugiej połowie XIX wieku następuje łączenie niektórych kopalń, np. „Wieldensteinssegen”, która później wejdzie do koncernu „Giesches Erben” (rys. 5). Z uwagi na wyczerpanie złoża w rejonie Bogucic, Dąbrówki Małej i Rożdzenia, następuje likwidacja wielu płytkich kopalń, po roku 1945 utworzono w tym rejonie OG „Szopienice” (rys. 2).

Pierwsze nadanie „Charlotte” na Załęskiej Hałdzie było w 1792r. rys. 4. Eksploatację prowadzono w pokładzie Charlotte, który miał grubość 0,8-0,9m na głębokości do 20m. W jej sąsiedztwie powstawało w 1839r. nadanie „Viktor”. W 1859r. połączono nadania „Charlotte” i „Viktor” w jedną kopalnię „Viktor”. Obecnie nadanie „Charlotte” jest w obszarze górniczym kopalni „Wujek”.

W 1840r., Karol Godula uzyskuje nadanie „Cleophas”, rys. 4, a w 1845r., kiedy następuje konsolidacja z nadaniami: „Jenny” (1840), „Adam” (1841r.), „Joseph”(1840r.), „Eva” (1841r.) i „Rinaldo” (1845r.), powstaje „cons. Cleophas – Grube”.

Rys. 4. Nadania górnicze w zachodniej części Katowic, podkład z 1843r.
źródło Archiwum Państwowe w Katowicach

Nadanie „Beata” z 1801 roku, traktowane jako założenie obecnej (od 1922 r.) kopalni „Wujek”, znajdowało się pod terenem dzisiejszego Parku Kościuszki, w dzielnicy Brynow. Grubość eksploatowanego pokładu (350) wynosiła około 0,9m.

Od 1826r. eksploatowano w nadaniu „Morgenroth” pokład (405) o grubości około 3,0 m w rejonie drogi Szopienice – Mysłowice, blisko obecnego zakładu górniczego kopalni „Wieczorek”, rys. 5. W 1883r. utworzono skonsolidowaną kopalnię „Giesche”

„Eminencja” (od 1953r. „Gottwald”, a w 1974r. połączona z kopalnią „Kleofas”), „Katowice”, „Kleofas”, „Murcki”, „Staszic”, „Wieczorek”, „Wesoła” i „Wujek”, rys. 2.

W drugiej połowie XX wieku eksploatacja objęła również Śródmieście Katowic, pod którym eksploatowano głównie pokłady grupy siodłowej z podziałem na warstwy z podsadzką hydrauliczną. Eksploatację prowadzono z południa w kierunku północy, frontem wzdłuż rozciągłości, który miał kierunek W-E. Generalnie od dzisiejszej autostrady A4 do drogi wzdłuż ulicy Chorzowskiej i Alei Roździeńskiego (rys. 1). Grubość warstw wynosiła od 2,0 m do 3,2m, a głębokość eksploatacji od 620m na południu do 250m na północy. Była to eksploatacja skoordynowana prowadzona równocześnie przez trzy kopalnie „Katowice”, „Kleofas” i „Wujek”, szerokim frontem złożonym z kilkunastu ścian, tworzących generalnie linię prostą, w ramach etapów i faz (Pawełczyk 2004).

I etap

- 1 faza - lata 1970-1981
- 2 faza – lata 1980-1989

II etap

- 1 faza – lata 1985 – 1998.

Po 1998r. eksploatację pod Śródmieściem (w ramach kolejnej 2 fazy) zaniechano z uwagi na koszty związane ze stosowaniem podsadzki hydraulicznej, a także brakiem akceptacji społecznej odczuwania wstrząsów i szkód górniczych, co było powodem likwidacji kopalni „Katowice-Kleofas”.

Obecnie (2011r.) eksploatacja w obrębie granic miasta jest prowadzona generalnie na południu i południowym –wschodzie przez cztery kopalnie: „Murcki-Staszic”, „Wieczorek”, „Wujek” i „Mysłowice-Wesoła”, rys. 2. Z uwagi na wyczerpanie złoża i ograniczenia spowodowane ochroną powierzchni kopalniami perspektywicznymi są „Murcki-Staszic” i „Mysłowice-Wesoła” których eksploatacja będzie się koncentrować pod terenami leśnymi. Kopalnia „Wieczorek” eksploatuje generalnie w rejonie autostrady A4, a kopalnia „Wujek” pod dzielnicami Ligota i Panewnik (rys.1).

4. Najwcześniej zlikwidowana kopalnia „Waterloo”

4.1. Opis kopalni

Jedną, z najwcześniej zatrzymanych (w 1897r.) w Katowicach była kopalnia „Waterloo”. Nadanie górnicze kopalni „Waterloo” przedstawiono na rys. 6, a przekrój geologiczny na rys. 7.

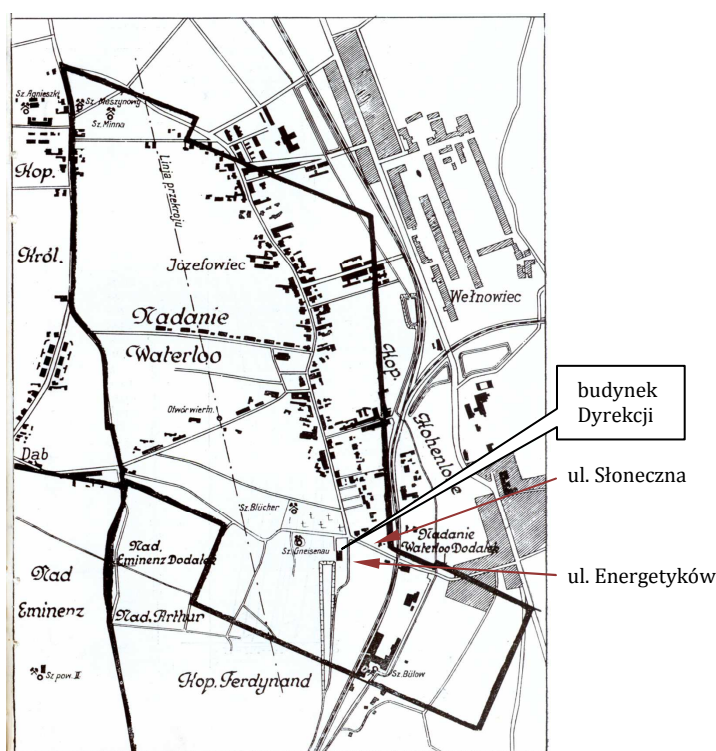
W środkowej części nadania kopalni występuje kopuła, na której zboczach znajdują się wychodnie pokładów siodłowych (rys. 6 i 7). Nad warstwami karbońskimi brak jest nadkładu warstw młodszych. Pokłady węgla kamiennego w zapadają na północ i południe. W polu północnym eksploatowano tylko pokład Karolina (510), w polu południowym kolejno trzy pokłady: Fanny (501), Glück (504) i Karolina. Miąższości pokładów wynosiły odpowiednio: 4,5m, 1,9m i 5,0-5,2m. Głębokość eksploatacji była od powierzchni do 40m w polu północnym, a w polu południowym od 25m do 182,5 przy szybie Bülow. Upad pokładów wynosił średnio, w polu północnym około 10°, w polu południowym do 20°. Produkcja w 1873r. wynosiła 11 834ton, w 1888 - 125 413 ton (Jaros 1984).

Eksploatację pokładów prowadzono metodą podziemną, systemem śląskim, to jest filarowo-zabierkowym z nogą i zawałem stropu. Pokład dzielono chodnikami podstawowymi w odległości 20-50m, a między nimi dowerzchniami w odległości 50-100m (szerokość partii). Partie dzielono na filary chodnikami na całą wysokość pokładu. Następnie eksploatowano filary z góry na dół do chodnika podstawowego.

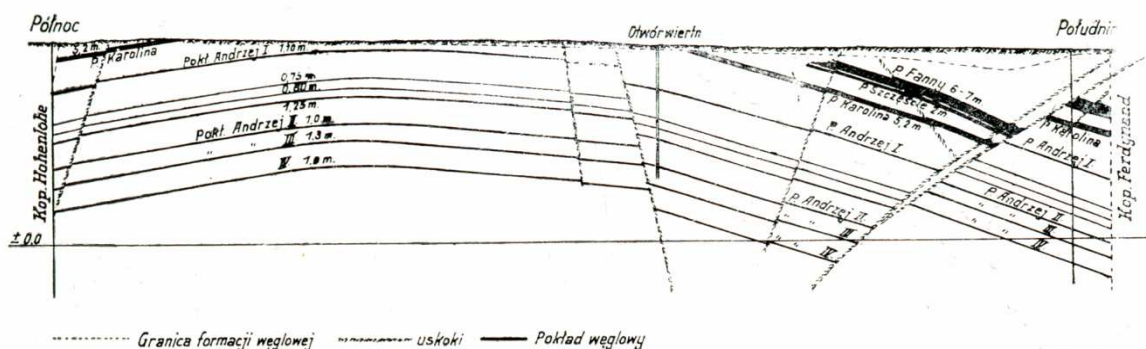
Likwidację szybu „Bülow” wykonano przez zasypianie popiołem z hałdy. Likwidację resztek pola eksploatacyjnego dokonano w latach 1913-1917 oraz w roku 1929 z pola kopalni „Eminencja”.

Pierwsze mapy podstawowe kopalni „Waterloo” były sporządzane w skali 1: 1600 i są ujęte w *Verzeichnis des Bergwerkes-Betriebskarten des Königlichen Oberbergamts zu Breslau. Abgeschlossen im März 1908r.* (czyli: w Wykazie map kopalnianych Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu, wykonanym w 1908r.). Przed likwidacją kopalni „Katowice-Kleofas” znajdowały się w Archiwum Działu Mierniczo-Geologicznego kopalni. Obecnie, powinny znajdować się w zbiorach Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej WUG, lub Państwowego w Katowicach (APK). Niestety, nie odnaleziono ich. Kserograficzne kopie tych map, obejmujące południowo – zachodni obszar nadania otrzymano od pana Roberta Borowego, autora monografii kopalni „Katowice – Kleofas” (Borowy 1997).

Jedynym dostępnym i pewnym źródłem o dokonanej eksploatacji kopalni „Waterloo”. są późniejsze mapy kopalni „Eminencja”, (później „Gottwald”) w skali 1:1000, jednak nie ma na nich pełnego zakresu eksploatacji (obejmują tylko część południową), a także mapy na przygranicznych częściach obszarów górniczych kopalni „Hohenlohe” w zbiorach APK i „Prezydent” (wcześniej „Król”) w archiwum kopalni „Halemba-Wirek”.

Rys. 6. Nadanie górnicze kopalni „Waterloo” na tle mapy powierzchni z 1903r., (Klenczar 1930) skala 1:20000

Rys. 7. Przekrój geologiczny (Klenczar 1930), skala 1:10000

Na podstawie kwerendy tych archiwów ustalono granice płytkiej eksploatacji górniczej, a także lokalizację 19 szybów które były zgłębiane na kopalni „Waterloo”, rys. 8. Wykaz

szybów i niektóre dane techniczne, a także dane o ich likwidacji są zamieszczone w monografii (Borowy 1997). Wynika z niej, że trzy najgłębsze szyby Blücher (101,9m), Gneisenau (146,43m) i Bülow (182,5m), były wykonane w obudowie murowej, a pozostałe znacznie płytsze (o głębokości od 10 do 59 m) były bez obudowy lub w obudowie drewnianej. O szybach kopalni „Waterloo”, które były już nieczynne od 1897r. brak jest danych o sposobie ich likwidacji.

4.2. Współczesne ślady po kopalni na powierzchni

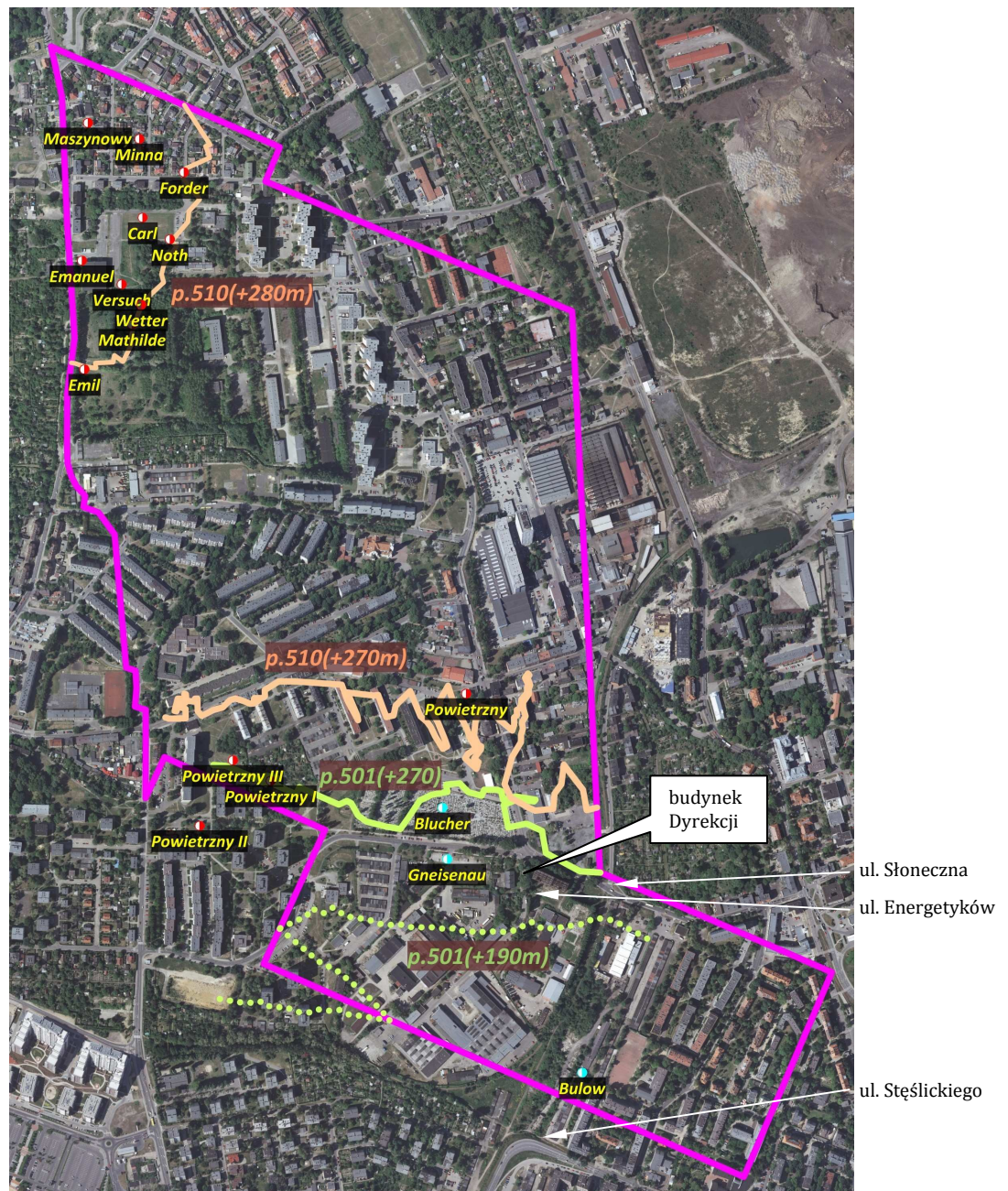
Jedynym rozpoznawalnym współcześnie obiektem kopalni „Waterloo” jest budynek byłej Dyrekcji kopalni, obecnie budynek mieszkalny przy ul. Słonecznej 10, fot. 1. Jednoznaczna lokalizacja budynku w narożu ulicy Słonecznej i Energetyków, a także wykonane, w oparciu o odczytane współrzędne z map pokładowych kopalni „Gottwald,” przy zastosowaniu GPS pomiary w terenie pozwoliły na lokalizację szybów, dwoma niezależnymi metodami (domiarami do budynku Dyrekcji i GPS). Pomiary wykonał Zespół pod kierunkiem pana Mariana Płaczka.

Miejsce po szybie Blücher zlokalizowano w środkowej części cmentarza, rys. 8, co potwierdzają występujące zapadnięcia terenu (fot. 2), a także informacja gospodarza cmentarza o pozostałościach resztek murów znajdujących się pod powierzchnią terenu. Nie ma również śladów po szybach Gneisenau i Bülow. Szyb Gneisenau zlokalizowany był przy wjeździe do bazy transportowej ul. Słonecznej (fot. 3), a najgłębszy szyb Bülow (fot.4) znajdował się w rejonie parterowego budynku magazynu, na północ od głównej drogi –zakola ulicy Stęślickiego, rys. 8.

5. Płytką eksploatacja i wyrobiska mające połączenia z powierzchnią w obrębie miasta

Powstawanie deformacji nieciągłych typu powierzchniowego w formie zapadlisk ma związek z dokonaną, płytką eksploatacją górnictwem. Do analizy ryzyka wystąpienia zapadliska przyjmuje się najczęściej eksploatację prowadzoną do głębokości 80 m (Kwiatek 1997) lub uwzględniając pewną rezerwę do głębokości 100m.

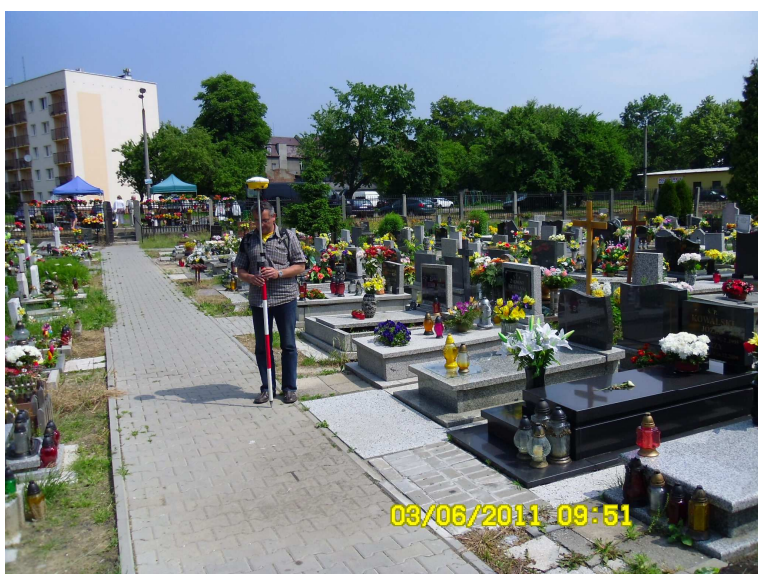
Zaznaczyć należy, że eksploatację na małej głębokości prowadzono również po 1945r., w kopalniach: „Murcki”, ostatnia w 1970r. rejon Kostuchny, „Wesoła” ostatnia 1971r., w pokładach 318, 320, 321 w rejonie ul. Beskidzkiej, „Wieczorek” (lata 1956-1966) i „Wujek” (lata 1954-1969), były to eksploatacje prowadzone pod terenami leśnymi, rys. 1 i 2).

Rys. 8. Granice płytkiej eksploatacji i lokalizacja zlikwidowanych szybów kopalni „Waterloo”, Skala 1:20 000.
 Kolorem pomarańczowym zaznaczono wschodnie pokład 510, zielonym wschodnia pokład 501, a linią kropkowaną izolinia głębokości 80m w pokładzie 501

Fot. 1. Budynek byłej Dyrekcji kopalni „Waterloo” (fot. A. Kowalski)

Fot. 2. Teren cmentarza przy ul Józefowskiej, wyznaczona geodezyjnie lokalizacja zlikwidowanego szybu Blücher (fot. P. Gruchlik)

Fot. 3. Lokalizacja zlikwidowanego szybu Gneisenau przy ul Słonecznej, w głębi budynek byłej Dyrekcji kopalni (fot. P. Gruchlik)

Fot. 4. Lokalizacja zlikwidowanego szybu Bülow, (fot. P. Gruchlik)

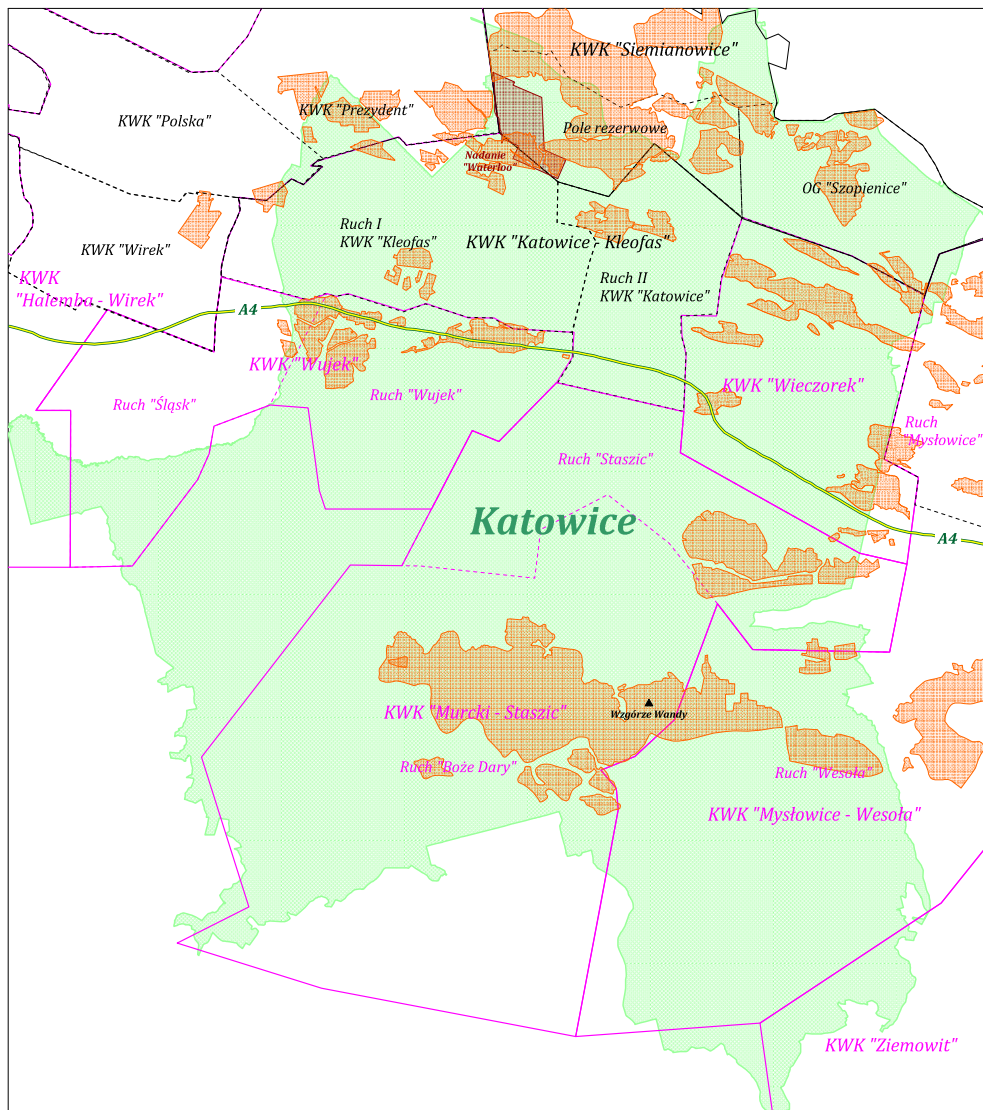
Do określenia granic płytkiej eksploatacji w obrębie granic miasta wykorzystano zeskanowane mapy górnicze w skalach: 1:1000, 1:2000 lub 1:5000 i skalibrowane z mapami powierzchni. Na tej podstawie na rys. 9 przedstawiono ich lokalizację. Powierzchnia płytkiej eksploatacji w granicach poszczególnych kopalń wynosi:

Katowice-Kleofas	177,3 ha
Wieczorek	280,6 ha
Staszic	203,7 ha
Murcki	750,0 ha
Wujek	161,6 ha
Wesoła	243,4 ha
Polska (wcześniej Prezydent)	190,7 ha
Pol. Rez. Siemianowice	338,9 ha
O.G. Szopienice	28,4 ha

Sumarycznie powierzchnia płytkiej eksploatacji wynosi około 23,7 km², co stanowi około 14,5% miasta. Uwzględniając rodzaj zagospodarowania powierzchni, w obrębie płytkiej eksploatacji szacuje się, że: 25% stanowią tereny zabudowane, 62% lasy, 9% uprawy rolne i 4% inne.

Wydobiskami górnictwem stwarzającymi szczególne zagrożenie dla powierzchni są wyrobiska mające z nią połączenie. Są nimi szyby, pochylnie (upadowe) oraz sztolnie, które były wykonane dla odwodnienia wyrobisk.

Na podstawie zgromadzonych danych o zlikwidowanych szybach (Kowalski i Zespół 2010) szacuje się, że do 2011r. w obrębie miasta zlikwidowano około 400 szybów, z których większość była szybami płytkimi, znajdującymi się w obrębie płytkiej eksploatacji. Po 1990r. w ramach likwidacji kopalni „Katowice-Kleofas” zlikwidowano 11 szybów, a w czynnych kopalniach 4 szyby i 6 upadowych (Czaja 2011).

Rys. 9. Płytką eksploatacja górnictwa w granicach miasta Katowice

Zagrożenie związane z możliwością wystąpienia deformacji nieciągłych z powodu prowadzenia płytkiej eksploatacji jest zagrożeniem dopóty, dopóki nie zostanie ono określone na drodze badań geofizycznych i wierzeń w górotworze. Występowanie płytkich zrobów jest zagrożeniem potencjalnym, które należy weryfikować, a w przypadku jego występowania podejmować działania profilaktyczne (górnictwe i/lub budowlane). Górnicze metody to zlikwidowane pustek przez ich wypełnienie. Teoretyczne podstawy i zasady prowadzenia takich badań i prac podszkockich są zawarte między innymi w następujących pracach: (Kowalski, Kwiatek 2004), (Praca zbiorowa pod red. Stewarskiego, 2004), (Popiołek, Pilecki 2005), (Zasady... 2009). Liczne przykłady wykorzystania badań geofizycznych do wyznaczenia stref zagrożonych występowaniem deformacji nieciągłych nad płytkimi zrobami w obrębie Katowic znajdują się Głównym Instytucie Górnictwa, (Kotyba i inni 2000)

Zlikwidowane szyby i wyloty lub wloty sztolni, pochylni lub upadowych, powinny być wyłączane spod zabudowy (Kowalski, Kwiatek 2004), (Kowalski 2008).

6. Zakończenie i wnioski

Jak wynika, z przedstawionej syntetycznej charakterystyki katowickich kopalń, początki górnictwa węgla były zlokalizowane głównie na południu i północy miasta. Szczególnie intensywna eksploatacja była w części północnej, w obrębie dzielnic: Wełnowca, Dębu, Bogucic, Dąbrówki Małej i Szopienic, gdzie wyeksploatowano płytko zalegające pokłady

rudzkie i siodłowe. Są to rejonny zlikwidowanego najwcześniej górnictwa, które w większości po 1945r. znalazło się w wydzielonym tzw. polu rezerwowym kopalni „Siemianowice” i O.G. Szopienice, w obrębie których później nie prowadzono eksploatacji górniczej.

Pod śródmieściem eksploatacja była prowadzona na średniej i dużej głębokości. Została przerwana z uwagi na uwarunkowania ekonomiczne w okresie prowadzenia restrukturyzacji polskiego górnictwa, a kopalnia „Katowice-Kleofas” zlikwidowana.

Z uwagi na wyczerpanie złoża i ograniczenia spowodowane ochroną powierzchni kopalniami perspektywicznymi są: „Murcki-Staszic” i „Mysłowice-Wesoła” których eksploatacja będzie się koncentrować pod terenami leśnymi. Kopalnia „Wieczorek” eksploatuje generalnie w rejonie autostrady A4, a kopalnia „Wujek” pod dzielnicami Ligota i z zastosowaniem podsadzki hydraulicznej i Panewniki (ruch „Śląsk”) z zawałem stropu na bardzo dużej głębokości.

Z przeprowadzonej kwerendy w archiwach za górnictwymi mapami wielkoskalowymi (skale: 1:1 000, 1:2 000 i 1:5 000) wynika, że są problemy ze zgromadzeniem pełnej dokumentacji mapowej oraz innych dokumentów dotyczących likwidacji wyrobisk górniczych. Zbiory są niekompletne i rozproszone, znajdują się głównie w Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej i Archiwum Państwowym, a także innych zbiorach, w tym prywatnych, które w większości nie są znane. W ostatnim dziesięcioleciu sporządzono kilka opracowań o starym górnictwie, część jest dostępna w Internecie, są tam również mapy, jednak są to mapy przeglądowe w małych skalach, (Maciaszek 2010).

Niektóre obiekty górnicze, szyby i budynki kopalń są jeszcze możliwe do identyfikacji w terenie, jednak zdecydowana większość zlikwidowanych szybów, nie jest możliwa do lokalizacji bez prowadzenia dodatkowych pomiarów geodezyjnych, badań geofizycznych i wierceń.

Z artykułu wynika, że nic, co minione, nie jest przeszłością zamkniętą. Przeszłość trwa w teraźniejszości, uczestniczy też w kształtowaniu przyszłości. Dlatego wnioskuje się, aby:

1. Uwzględniając fakt rozproszenia informacji o płytkiej eksploatacji i zlikwidowanych szybach na terenie GZW, dążyć do zarchiwizowania danych dotyczących dokonanej eksploatacji, w tym szczególnie lokalizacji zlikwidowanych szybów oraz ocenić skuteczności ich likwidacji.
2. Dotychczasowa działalność ADM-G WUG potwierdziła zasadność funkcjonowania jednej jednostki organizacyjnej o funkcjach archiwalnych i informacyjnych. Z uwagi na powstanie ADM-G WUG w 1999r., część dokumentacji mierniczo-geologicznej wcześniej zlikwidowanych kopalń uległa rozproszeniu, brak jest informacji o miejscu jej przechowywania, a czasami brak do niej dostępu. Skompletowanie pełnej dokumentacji, możliwej jeszcze do uzyskania, powinno być celem ADM-G WUG. Do współdziałania z ADM-G WUG powinny być zobligowane inne Archiwa, Muzea, a także jednostki naukowo-badawcze.
3. Występowanie płytkich zrobów jest zagrożeniem potencjalnym, które należy weryfikować, a w przypadku jego występowania podejmować działania profilaktyczne (górnictwo i/lub budowlane). Zostały już opracowane teoretyczne podstawy i zasady prowadzenia takich badań. Problemem jest jednak ocena zagrożenia dla powierzchni ze strony zlikwidowanych szybów, prace w tym zakresie są aktualnie prowadzone w GIG.
4. Oprócz opracowywania historycznej dokumentacji mierniczo – geologicznej, planów ruchu zlikwidowanych zakładów górniczych, należałoby sporządzić dla brakujących terenów pogórnictwa (zlikwidowanych przed 1994r.) mapy kategorii przydatności terenu do zabudowy po zakończeniu działalności górniczej wraz z oceną zagrożenia, które powinny być również wykorzystywane przez Urzędy Miast i Gmin.

Literatura:

- Borowy R. W., 1997: *Wczoraj – dziś – jutro kopalni „Katowice-Kleofas”*. Historia węglem pisana. Katowice
- Chmielewska M., 2010: *Kopalnie Węgla kamiennego w Katowicach*. W. *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, Nr 3. Pod red. P.P. Zagożdżona i M. Madziarza, Wrocław.
- Czaja P., 2011. *Polskie doświadczenia w likwidacji szybów*. Część 1. Likwidacja kopalń i szybów górniczych w Polsce – skala i rodzaj problemu. *Widomości Górnicze* 2, str. 107-116
- Jaros J.: 1984. *Słownik historyczny kopalń węgla kamiennego na ziemiach polskich*. Wyd. II poprawione i zaktualizowane. Śląski Instytut Naukowy. Katowice.
- Klenczar T., 1930: *Dotacja kościelna Chorzów-Dąb i rozwój jej górniczych stosunków*. Księgarnia i Drukarnia Katolickiej Spółki Akcyjnej. Katowice
- Kowalski A., Kwiatek J., 2004: *Przydatność terenów pogórnich dla budownictwa*. *Przegląd Górniczy* nr 5, str. 1-5.
- Kowalski A., 2008: *Zabudowa terenu pogórnich na przykładzie projektu Centrum Rozrywkowo-Handlowego Victoria w Wałbrzychu*. *Prace Naukowe GIG. Bezpieczeństwo i ochrony obiektów budowlanych na terenach górniczych*. *Kwartalnik Górnictwo i Środowisko*. Katowice. str. 195-204.
- Kwiatek J. i inni, 1997: *Ochrona obiektów budowlanych na terenach górniczych*. Wydawnictwo Głównego Instytutu Górnictwa
- Maciaszek J., 2010: *System informacji o archiwalnych mapach i polach górniczych na potrzeby zagospodarowania przestrzennego*. *Rozprawy Monografie*. Wydawnictwa AGH. Kraków
- Musiół L., 1936: *Materiały do dziejów Wielkich Katowic (1294-1749)*. Katowice
- Pawelczyk H., 2004: *Wstrząsy górnicze i tąpnięcia w warunkach eksploatacji pod terenami aglomeracji miejskiej*. Główny Instytut Górnictwa. Katowice
- Popiołek E., Pilecki Z., 2005: *Ocena przydatności do zabudowy terenów zagrożonych deformacjami nieciągłymi za pomocą metod geofizycznych*. Wydawnictwo IGSMiE PAN. Kraków
- Praca zbiorowa pod red. E. Stewarskiego, 2004: *Badania zmian deformacyjnych w górotworze w celu odtwarzania wartości budowlanej terenów pogórnich*. Monografia AGH.
- Szaraniec L. 2001: *Kopalnia Węgla Kamiennego „Wieczorek”*. Zarys monograficzny. Wyd. KWK „Wieczorek”. Katowice.
- Zasady dokumentowania warunków geologiczno-inżynierskich dla celów likwidacji kopalń*. Ministerstwo Środowiska. Warszawa 2009.

Dokumentacje prac badawczych - niepublikowanych:

- Kotyrbka A. i Zespół. 2000.: *Badania geofizyczne – wyznaczenie stref zagrożeń występowania deformacji nieciągłych w rejonie płytkich eksploatacji w obrębie OG Siemianowice I w granicach miasta Katowice (rejon koloni Alfred)*. Dokumentacja działalności badawczo-usługowej Głównego Instytutu Górnictwa. Symbol pracy 11020400-130 (praca nie publikowana). Archiwum GIG - BH
- Kowalski A. i Zespół, 2010. *Wpływ eksploatacji węgla kamiennego na zagospodarowanie powierzchni miasta Katowice*. Dokumentacja działalności statutowej Głównego Instytutu Górnictwa. Symbol pracy 48232970-124 (praca nie publikowana). Archiwum GIG - BB

Artykuł opracowano na podstawie prac prowadzonych w 2010r. w GIG w ramach działalności statutowej.